

מחלוקות ועימותים בזרם הסלפיההג'האדיה / תור המינג

Tore Refslund Hamming, **Polemical and Fratricidal Jihadists: A Historical Examination of Debates, Contestation and Infighting within the Sunni Jihad Movement**

הוצאת ICSR King's College London, August 2019, 64 עמודים

אביעד מנדלבאום ויורם שוייצר

המזכר על אודות פולמוסים ומלחמות אחים בשורות הג'האדיסטים הוא אסופת מאמרים שכתב תור המינג, חוקר בולט בקרב חוקרי טרור של זרם הסלפיההג'האדיה. כתביו מתבססים על מקורות ראשוניים והוא נעזר בצוות החוקרים במכון הבינלאומי לחקר הרדיקליזציה (ICSR – International Centre for the Study of Radicalisation).

המזכר מתאר באופן כרונולוגי את ההתפתחות המחלוקות בקרב חכמי דת, הוגי דעות ופעילים בכירים בשורות הג'האד הסלפי. הוא נפתח בתיאור ובניתוח התפיסות האידאולוגיות שרווחו בשנות ה-60 במצרים, עובר למאבקים הפנימיים בזירת הג'האד באפגניסטן בשנות ה-80 ומציג שורה של דילמות בסוגיות שונות. בין היתר מוצגות הסוגיות שניצבו בפני הבכירים בזרם הג'האד הסוני לנוכח הצהרת בן לאדן כי יש למקד את המלחמה בארצות הברית, ובמיוחד החלטתו לתקוף אותה על אדמתה ב-11 בספטמבר 2001.

מטרת המזכר כפי שהגדירה המינג היא "להבין טוב יותר את המאבק העכשווי בין 'המדינה האסלאמית' לבין אל-קאעדה", בהקשר ההיסטורי הרחב של מחלוקות העבר (עמ' 5). המזכר אינו נכנס כלל ועיקר למחלוקות

החריפות הנוכחיות הקיימות בין שני הארגונים בסוגיות הנדונות. הוא הסתפק בהצגתן ובניתוחן של המחלוקות העמוקות שהתגלעו בין בכירים בזרם הסלפיההג'האדיה בעבר, אשר חלקן נותר שריר וקיים גם בהווה, ומשתמש בהן כדי לתת לקוראיו מבוא, רקע והקשר על השסע הקיים כיום בין תומכי אל-קאעדה לבין תומכי 'המדינה האסלאמית', כדי שיבינו את שורשיו.

כך ניתן ללמוד כי הזרם הרעיוני של הסלפיההג'האדיה, הנתפס בציבור הרחב כ"מגובש, קוהרנטי ואחיד" במטרותיו – בסוגיות כדוגמת החזרת עטרת האסלאם ליושנה והקמת ח'ליפות, וזהות האויב המרכזי – "הברית הצלבנית-יהודית" – מצוי במאבק פנימי ובמחלוקות על סדר הקדימויות, על דחיפות הגשמת המטרות ועל הדרך ההלכתית הנכונה למימושן. על פי המחבר, המחלוקות בקרב בכירי הסלפיההג'האדיה נבעו ממניעים פרסונליים, אסטרטגיים ותיאולוגיים עקרוניים, והן אלו שתרמו לעיצובן ולהתפתחותן של הזרם התיאולוגי-הרעיוני הזה בחלוף השנים.

המזכר נפתח בתיאור מחלוקות שהתגלעו במצרים של שנות ה-60 של המאה ה-20 ונסבו על הלגיטימציה להפעלת כוח מול השליטים, מתי מותר לנהל ג'האד ועל מי מוטלת חובת מימוש הג'האד. המזכר מתאר גם את המחלוקת העקרונית-אסטרטגית ששררה בשורות ארגון אל-קאעדה סביב מתקפות ה-11 בספטמבר, את הביקורת של הארגון כעבור כארבע שנים על אכזריותה של השלוחה הסוררת בעיראק ושל מנהיגה אבו מצעב א-זרקאווי כלפי המוסלמים השיעים, וביקורת של אידיאולוג דתי בכיר – אבו מוחמד אלמקדיסי המקורב לד"ר איימן א-טואהירי – המנהיג את הארגון כיום, על האלימות המוגזמת שנוקט אל-קאעדה בעיראק במימוש יעדיו.

לצד זה, המזכר מדגיש כי המחלוקות היו לא רק אידיאולוגיות אלא גם פרסונליות, ומדגים זאת באמצעות המתח שנוצר בקרב הנהגת אל-קאעדה ובני הפלוגתא שלו מקרב קבוצות עמיתות, עם שובו של בן לאדן מסודאן לאפגניסטן. בשנים אלו, שאפתנותו של בן לאדן להפוך את ארגונו לכוח חלוץ מרכזי כדי לקדם את הקמת הח'ליפות במאבק בינלאומי עמדה לו לרועץ וקוממה נגדו אופוזיציה. בין יריביו נמנו הן מולא עומאר מנהיג ארגון הטאליבאן, שנתן לו ולאנשיו חסות ואירח אותו במדינה שעליה השתלט בכוח בשנת חזרתו של בן לאדן לאפגניסטן, והן אבו מצעב א-סורי, שהיה דמות אידיאולוגית בכירה בזרם הסלפיההג'האדי באפגניסטן. הדוגמה האחרונה והסמלית נוגעת לחיסולי בכירים בשורות ארגון א-שבאב – טיהורים שנבעו משאפתנותם של בכירים לאחוז בהנהגה וממאבקים פרסונליים.

שורות 'המדינה האסלאמית' או חיים על פי הדוקטרינה הדתית בהשקפתה, המחנה השני חשש מהשלכות ה'תכפיר בשרשרת' – התרת דמים נרחבת שתצא משליטה ותהפוך לגורם מעכב ומכשיל בעבור 'המדינה האסלאמית' בעיתות שבהן היא ניצבה מול אתגרים צבאיים ומורליים מורכבים.

פרשנותה של 'המדינה האסלאמית' לסוגיית התמכין כח' ליפות קיימת, שרירה ואף מתרחבת, הייתה למוקד משיכה לאלפי מתנדבים ועמדה בניגוד מוחלט לתוכנית הסדורה של אל-קאעדה להגשמת החזון.

מעבר למטרתו המרכזית של המזכר – להכין את הקוראים להבנת הפערים הנוכחיים הקיימים בין אל-קאעדה לבין 'המדינה האסלאמית' והקרקע ביניהם – הוא מאפשר הבנה של סוגיות אקטואליות נוספות כדוגמת קשרי הטאליבאן ואל-קאעדה באפגניסטן וטיב היחסים בין הצדדים, הנמצאים בצומת דרכים עת הסכם השלום בין ארצות הברית לבין ארגון הטאליבאן נמצא בשלבי יישום. זאת מכיוון שבמסגרת ההסכם דורשת ארצות הברית, כתנאי לנסיגתה מאפגניסטן, את סילוק אל-קאעדה ומניעת כל פעילות מצידו ומצד בעלי בריתו במדינה.

המזכר מתאר בפרוטרוט את מערך השיקולים שעמד מאחורי הברית שהתקיימה בין אל-קאעדה והטאליבאן לאורך השנים, את הדינמיקה שלהם ואת מניעי הצדדים, שעיצבו את מערכת היחסים המורכבת ביניהם. מערכת יחסים זו נשענה על השקפות עולם דומות אל מול אינטרסים פרטיקולריים, תוך הכרה הדדית בחסרונות וביתרונות שיש בה עבור כל אחד מהם. בין החסרונות ניתן למנות את החלטתו של בן לאדן להוביל מדיניות עצמאית שאפתנית, בשל יומרתו להוביל את זרם הג'האד הסוני עם נוכחות תקשורתית בולטת, שהייתה לצנינים בעיני מארחיו מהטאליבאן. החלטתו האוטונומית של בן לאדן לבצע את מתקפת ה-11 בספטמבר מתוך אפגניסטן, מבלי להתייעץ עם מארחו מולא עומאר, הביאה לאובדן שליטתו של הטאליבאן במדינה. הטאליבאן מצידו, שהיה בעת ההיא במצוקה נוכח לחצים כלכליים, נעתר לסייע לבן לאדן במתן מחסה ומקלט לאחר שגורש מסודאן, משום שנהנה מהמשאבים הכלכליים שהביא עימו.

על רקע המחלוקת בין בן לאדן לטאליבאן, נתגלע ויכוח בתוך הארגון בין בן לאדן לבין אידיאולוג בכיר תחתיו שצייד בטיעוני הטאליבאן – אבו מצעב א-סורי. יצוין כי אבו מצעב א-סורי הוא מחבר הספר 'הקריאה להתנגדות אסלאמית עולמית' (דעואת אלמקאמה אלסלאמייה

ביקורת מתבקשת על המזכר מתייחסת למחלוקות ולסכסוכים שהכותב החליט להשמיט, או לחלופין – להזכיר. לדוגמה, סוגיה מרכזית במשנתה של 'המדינה האסלאמית' היא עקרון ה'תמכין', שלפיו הקמת ח'ליפות אסלאמית בעלת בסיס טריטוריאלי מהווה הוכחה ניצחת לכך שדת האסלאם היא הדת האמיתית והמוסלמים הם העם הנבחר. כך, בעוד אל-קאעדה רואה בעיקרון זה חשיבות רבה אך לא מטרה מיידיית שיש לשאוף להגשמתה, בהיעדר הנסיבות והתנאים המתאימים, 'המדינה האסלאמית' ראתה בתמכין – קרי בחיבור בין טריטוריה ששולטים בה לבין היכולת לממש בה את ניהול החיים בדרך האסלאמית הנכונה על פי השריעה – מטרה קונקרטית בת-מימוש. 'המדינה האסלאמית' פעלה ליישום תכלית זו הלכה למעשה, מייד עם כינונה. ההתנתקות מהחברה האזרחית, ההתבודדות וההתכנסות לאורח חיים הדומה לכת ברוח האסלאם הייתה נוכחת עוד במצרים של שנות ה-60, בקבוצת 'תכפיר ואלהג'רה' של שוקרי מוסטפא. עם זאת, הח'ליפות – או שלב הביניים בתצורת אמירות, כחזון על-זמני במשנתו של עבדאללה עזאם – הייתה למוקד סכסוך שלא צוין במזכר, בתוך מארג הבריתות של ארגון אל-קאעדה העולמי, בין שלוחתו בתימן לבין ההנהגה הבכירה של הארגון ובן לאדן. פרשנותה של 'המדינה האסלאמית' לסוגיית התמכין כח'ליפות קיימת, שרירה ואף מתרחבת, הייתה למוקד משיכה לאלפי מתנדבים ועמדה בניגוד מוחלט לתוכנית הסדורה של אל-קאעדה להגשמת החזון. ארגון אל-קאעדה, שנוסף על כך שראה בהכרזה על ח'ליפות מהלך שבוצע ללא הסכמת חכמי הדת, ראה בהכרזה אסון וצעד שיקומם על הזרם את זעמו של העולם, וזו משמשת אבן ניגוח בשיח הארסי בין הצדדים.

יתרה מזו, אחת מסוגיות הליבה המבדילות בין אל-קאעדה לבין 'המדינה האסלאמית' היא סוגיית ה'תכפיר' – ההכרזה על אדם ככופר, בין שהוא מוסלמי ובין שלא, ובכך מתירה את דמו וגזרת את דינו למוות. אף שסוגיה זו נדונה במזכר בהרחבה, באמצעות מקרי הבוחן של סכסוך בין מחנות אימונים באפגניסטן ובסקירת המאבק האלג'ירי על מאפייניו, הוויכוח שנתגלע בתוך שורות 'המדינה האסלאמית' לא נדון כלל. ויכוח זה אף יצר שני מחנות המצדדים בגישות שונות לסוגיית התכפיר – 'חזימי' ו'בנעלי'. הראשון מזוהה עם אחמד אל-חזימי, מטיף שכתב ספר בשם 'בורות אינה תירוץ באסלאם' וצבר לו חסידים בלחימה בסוריה ובעיראק; והאחר מזוהה עם איש השריעה הבכיר בשורות 'המדינה האסלאמית' – תורכי בנעלי. בעוד המחנה הראשון תמך ועודד הכרזת תכפיר על כל אלו שאינם נמנים עם

אלעלמיה), אשר הגה את 'אסטרטגיית אלף החתכים' האסלאמית וכתב עליה. לפי אסטרטגיה זו, עקרונות הג'האד – המחייבים כל מוסלמי ודורשים ממנו לעבור משוכות דתיות בטרם יצא למימוש חובת הג'האד – בטלים. לדידו, אותה החובה האישית-אינדיוידואלית לניהול הג'האד מוטלת על כל מוסלמי באשר הוא (ללא צורך להגר לזירת מלחמה), עם כל אמצעי הנמצא ברשותו. משנתו זו הייתה גורם מאיץ לאותם "פיגועי השראה" ששטפו את אירופה בשנים האחרונות, אשר במסגרתם יחידים וקבוצות החליטו ליזום התקפות טרור בהשראת זרם הסלפיה'ג' האדייה בסביבות מגוריהם ועם האמצעים שהיו בהישג ידם – לעיתים נשק חם וחומרי נפץ ולעיתים סכינים וכלי רכב שהיו ברשותם. נוסף על הוכחת איתקפותה של הדעה הרווחת כי זרם הג'האד העולמי מאוחד וקוהרנטי, הכותב מצביע – באמצעות פירוט המחלוקות השונות בג'האד העולמי לאורך השנים – על הסיבות המגוונות שגרמו להן. סיבות אלו נעות על רצף הכולל את ההתפתחות האידיאולוגית-טריטוריאלית שהציע סיד קטב אל מול גישתו הגלובלית של אל-קאעדה וכיצד יש לנהל את המאבק; מחלוקות על הדוקטרינה הצבאית המתאימה להשגת היעדים הללו; מאבקים שבבסיסם תחרות על גישה למשאבים, מימון, כוח אדם וטריטוריה, ולצידם מאבקי כוח ושאפתנות מנהיגותית.

כמו כן, המחבר מבדיל בין אופי המחלוקות שהיו עד מתקפת ה-11 בספטמבר ולאחריה. לפני ההתקפה התאפיינה זירת הג'האד בערב רב של ארגונים ומחנות אימונים, שבכל אחד מהם הייתה מוכתבת אינדוקטרינציה דתית מסוימת לצד הענקת הכשרה צבאית. לפיכך, המחלוקות בעת ההיא נבעו מתחרותיות על מוניטין ומשאבים, אך גם על הגדרת האידיאולוגיה והאסטרטגיה של הג'האד, שהייתה כרוכה גם במאבק בין-דורי, כאשר הדור הצעיר והאגרסיבי דחק ולחץ את בני הדור הוותיק של הג'האדיסטים שלחמו במלחמת אפגניסטן (1979–1989). לאחר המתקפה בארצות הברית ניכר כי ארגון אל-קאעדה אכף ברית אידיאולוגית

בין הדור הצעיר הבועט לבין ותיקי הג'האדיסטים, תוך ניצול השתלטות הטאליבאן באפגניסטן והפלישות הזרות למדינות מוסלמיות. את המחלוקות שאיתן התמודד הארגון עד לעימות עם 'המדינה האסלאמית', החריג בהיקפו, הוא הצליח לתמרן וליישב באמצעות קיצוניות בלתי מתפשרת מחד גיסא, ופרגמטיזם תוך תנודה מהירה בין עקרונות אסטרטגיים אוניברסליים, מאידך גיסא.

לסיכום, הכותב תור המינג מקפיד מאוד על שימוש בתעתיק מדויק ומקורי לכל מושג או מסמך המתורגם מערבית, אינו מהסס להציב לעצמו אתגר לשדרג את הידע על זרם הסלפיה'ג' האדייה ולהזים תפיסות שגויות ובלתי מבוססות ביחס אליו בקרב הציבור. מזכר זה משרת היטב את כוונתו להשכיל את הציבור, בעיקר בזכות חשיפת עומקו הרעיוני וגווניו של זרם הג'האד הסוני. במזכר החשוב ממחיש תור המינג את הרלוונטיות שלו, המבוססת על כתבים מקוריים, וכן תורם מידע ומרחיב את הידע של קוראיו.

חשיבותו של המזכר בכך שהוא עשוי לסייע בהרחבת הידע גם של אלה המכירים את ארגוני הג'האד הסלפי ממחקרים שקראו או ביצעו, קל וחומר של אלה הצורכים ידע דרך ערוצי התקשורת, או מפי מדינאים שמידת היכרותם עם הנושא אינה עמוקה ובוודאי אינה זהה לשלו. בכך מקנה המזכר תוספת ידע חשובה וחיונית גם לאלה המעורבים בתהליך קבלת ההחלטות בסוגיות עדכניות הקשורות למאבקים בסלפיה'ג' האדייה בעולם, במדינות כמו סוריה, אפגניסטן ועיראק, ובוודאי לציבור הרחב, שצופה ועוקב אחר ארגוני הסלפיה'ג' האדייה ומבקש ללמוד כדי לגבש השקפת עולם ודעה מבוססות ידע.

אביעד מנדלבאום הוא עוזר המחקר בתכנית טרור ומלחמה בעצמות נמוכה במכון למחקרי ביטחון לאומי.

יורם שוייצר הוא ראש התכנית טרור ומלחמה בעצמות נמוכה במכון למחקרי ביטחון לאומי.